

ADATTÁR.

HEYDEN SEBALD GYERMEKI BESZÉLGETÉSEINEK LATIN-MAGYAR
SZÖVEGE 1531-BŐL.

— Adalék Sylvester János irodalmi működéséhez. —

(Első közlemény.)

Irodalomtörténetünkben a felmerült kétségek daczára is mindeddig erősen tartja magát az a nézet, hogy a legelső magyar nyomtatvány a Szent-István király jobb kezének megtalálásáról szóló imádság és ének volt, melyet 1484-ben nyomtattak ki Nürnbergben, tehát ugyanott, a hol már egy évvel előbb Koburger Antal kiadásában Temesvári Pelbárt beszédei is megjelentek.¹

Ezután következik, sőt minthogy a nürnbergi nyomtatványnak csupán emléke maradt fenn, valósággal első nyomtatott magyar szövegünk az, mely *Heyden Sebald* „*Puerilium Colloquiorum formulae*“ című iskolai kézi könyvében jött ki a latin, német és lengyel szöveg társaságában.

Heyden Sebald, egy előkelő származású nürnbergi iskolamester 1499. decz. 8-án (más adatok szerint 1498. vagy 1494.) született Nürnbergben.² Szülővárosa Szent-Lőrinczről és Szent-Szebaldról nevezett

¹ *Toldy Ferencz*, A legrégebb magyar nyomtatvány. (Uj Magyar Múzeum 1857. I. 501—509. l.) V. ö. M. Könyvszemle 1876. 68. l. *Szabó Károly*, Régi Magyar Könyvtár I. 1. sz. Legújabbán *Szamota István* állította róla, hogy soha sem létezett a »Murmelius-féle latin-magyar szójegyzék 1533-ból« című 1896. megjelent akadémiai kiadványban.

² Életrajzát *Zeltner G. G.* írta meg legbővebben ily című monografiájában: *Kurtze Erläuterung der Nürnbergschen Schul- und Reformations-Geschichte aus dem Leben und Schriften des berühmten Sebald Heyden Rectoris bey S. Sebald. Nürnberg 1732.* 4° Heyden arczképével. Később ugyancsak *Zeltner* e művének több adatát helyreigazította s újabbakkal pótolta *Sendschreiben von dem merkwürdigen Leben Johann Ketzmanns, ersten Evangelischen Rectoris der Schul zu St. Laurentzen in Nürnberg. Frankf. u. Leipzig 1734.*

iskoláit kijárva, 1513. Ingolstadtba ment és ott megszerezte a magisteri czimet. Egyideig ezután Stájerországban Knittelfeldben (?) majd a Mura mellett fekvő Bruckban tanítókodott, innen Leobenbe ment s fölkeresve Gryneus Simont, a később híressé lett báseli tanárt, ki budai szerepléséről nálunk is ismeretes, Gyertyaszentelő Boldogasszony napjától Szent-Györgynapig (febr. 2. — ápr. 24.) mellette maradt mint kántor. Innen egy regensburgi kirándulás után visszatért szülőföldre Nürnbergbe s itt 1520. körül kántor lett a kórházi iskolában.

Más és általánosan elfogadott adatok szerint nem a Mura, hanem a Lajtha mellett fekvő Bruckban, tehát Magyarországon tanítókodott egy ideig a Gryneus Simon oldala mellett, vagy talán helyesebben az ő ajánlatára.¹

czimű munkájában. Mi is ezt a művet használtuk a Heyden életrajzánál forrásul a nürnbergi városi könyvtár egy példánya után, melynek hozzá kötött lapjain becses pótlékok s új adatok vannak mind a Heyden életrajzához és irodalmi működéséhez, mind a Heyden család történetéhez. Fentebbi művet követi *Witz*, Nürnbergisches Gelehrten-Lexicon. 1756. II. 115—118., *Rotermund* Ersch u. Gruber Allg. Encyklopädie II. Section 7. Th. 363—4. 1. *Goedeke*, Grundrisz zur Geschichte d. deutschen Dichtung I.^o 177. Allg. Deutsche Biographie XII. 352. lap.

¹ Közöljük Zeltner idézett művének a nürnbergi városi könyvtárban őrzött példányából az idevonatkozó kézirati bejegyzést: »A. 1519. kam er hinab nach Steyermark und gab daselbst zu Keytoffel (potius: Knittelfeld an der Muer eine feine Stadt 2 Meilen von Judenburg) einen Schulmeister ab, verfügte sich hernach nach Bruck (an der Muer eine Stadt mit einem Schlosze) und von der nach Loiben (oder Leuben, eine mäszige Stadt mit guten Eisenhämmern), wo er den M. Simon Grynaeum besuchte und von Lichtmesz bisz auf S. Georgiistag dessen Cantor war. Als er nun wieder in sein Vaterland zu reisen und seine Befreunte und Verwandte zu besuchen sich entschlossen, kaufte er ihm zu Judenburg ein Pferd und kam M. Jun. nach Regensburg, wo er seine Mutter Vetter Leonh. Wepeins angetroffen, der ihn freundlich aufnahm und kostenfrei hielt, auch einen ledigen Schuldienst daselbst anzunehmen stark ermahnet, denn Wilh. Scoparius so selbigen bedienet, nach Ingolstadt beruffen wurde, den er aber nicht annehmen wollte, sondern vollends auf Nürnberg gereiset und allda in Schuldienste bei S. Sebald sich eingelassen. Zeltner in vita Kezmanni pl. B.₁a [t. i. 9-ik lapon; az ívjegy idézve, mivel a mű nincs lapszámozva]: »Ehe er nach Haus gekehret, oder doch daselbst zu Diensten gelanget, anfänglich in einem geringen Städlein in Steyermarck auf eine kurze Zeit, nachdem aber in Ungarn unter dem hernach berühmten Baszylischen Theologo Simon Grynaeo (Adami setzt Grynaeum zwar nach Ofen. So viel mich aber obbemeldter Freund [a 7. lap egy jegyzete szerint ez a barátja Doppelmayer volt] berichtet, so stunde Heyden in Bruck. Es kan aber wol seyn, dass wann sich Grynaei Inspection nicht dahin erstrecket, er doch auf seine Recommendation dahin gekommen) als Cantor einige Zeit im Amte gestanden von dannen aber erst

Nürnbergi kántor korában már Luther követője volt, mit az által is elárult, hogy 1523-ban a *Salve regina, mater misericordiae* kezdetű híres kath. egyházi éneket átalakította, Krisztus nevét tevén a Máriáé helyett, ilyenformán: »Salve Jesu Christe, rex misericordiae«, a miért egy Schatzgeyer Gáspár nevű ferenczrendi barátal meg is gyűlt a baja, de másfelől népszerűsége is növekedett s a következő évben a Szent-Szebald iskola rektori állását nyerte el, melytől a városi hatóság Denk Jánost anabaptista nézetei miatt elmozdította.

Az iskolai tanítás mellett buzgó részt vett a vallási vitatkozásokban, így az 1525. évi nürnbergi vitatkozó gyűlésen, melyet katolikus és lutheranus lelkészek tartottak s 1554. egy másik colloquiumon, mindkettőn mint a vitatkozások jegyzője.

Mint iskolarektor is híres volt többek között arról, hogy a görög nyelvet ő tanította először iskolájában s a költészet tanítására is kiváló gondot fordított. Iskolájában tanítványainak száma olykor 400-ra is felment.¹ Hosszú életet élt, 1561. júl. 9-én halt meg Nürnbergben.

Sokoldalú és tevékeny irodalmi munkásságot fejtett ki, mely a theologia,² egyházi költészet,³ zeneirodalom és paedagogia között oszlott meg.

Egy műve, mely „*Musicae στοιχείωσις*“ czímen a zene hasznáról, továbbá skálákról, kulcsokról, hangokról stb. tanít, 1529. körül⁴ jelent meg s 1530., 1532., 1537. stb. újabb kiadások követték. Szintén több kiadást ért „*Leges scholasticae carminice*“ (1530.) cz. műve. Más műve: »*De causis rem literariam tum conservantibus tum pessundantibus ad optimates Germaniae carmen hexametrum*« (Nürnberg 1534.) az irodalom hanyatlásával foglalkozik s annak okaiul a jutalom hiányát

nach Nürnberg sich wieder gewendet und seiner ersten Function in Spital vorzustehen angefangen. Dergleichen Herumwandeln . . damals sonst sehr üblich und fast allgemein gewesen . . .«

¹ Zeltner, Leben J. Ketzmanns 11. l. Tanítói működésére szép világot vet egy 1554. évben kelt levele, melyet szintén Zeltner idéz: »Quin et hoc audiant laborum meorum contemptores, quod . . longius decennio ad hunc usque diem graecam institutionem extra communis scholae ordinem tempus cotidie, matutinis horis, antequam alia consueta exercitia incipi solent, professus sum. At pro ea tam liberali institutione mea nemo unquam mihi ne obuium quidem persolvit.« (U. o. 12. l.)

² Felsorolja Will, Nürnbn. Gelehrten-Lexicon II. 117—118. és Zeltner i. m.

³ Lásd Goedeke i. m. 177. l.

⁴ Brunet ezt jegyzi meg az 1532. évi kiadásról: »Ouvrage rare dont on cite un première édit. de 1529 et un autre de 1530. Il a été réimpr. sous le titre d'Institutiones sive rudimenta musices. (Manuel III. 150. l.)

a tudósok megvetett és szűkölködő állapotát hozza fel s végül felhívja a német főurakat az iskolák jókarbantartására és a tudósok pártfogására.

Iskolai használatra készült „*Paedonomia Scholastica*“ (Nürnberg 1546.) című műve, melynek 25 szakaszában a tanulásról, németből latinra fordításról, az ismétlésről, iskolai fegyelemről, iskolai morálról stb. tárgyal, a mely több kiadást ért s német fordításban is megjelent (1547.).

Hasonlókép az iskolai oktatás céljára készült a „*Nomenclatura rerum domesticarum*“ (Nürnberg 1530.) cz. műve, a mindennapi életben előjövő szavak gyűjteménye német és latin nyelven.

De mindezeknél sokkal elterjedtebb volt egy másik műve, mely nevét messze hazáján túl is ismertté és népszerűvé tette, mely újabb és újabb, javított vagy bővített kiadásban akkor is közkezen forgott, a mikor szerzője már rég nem volt az élők között s vele theologiai műveinek emléke is sírba szállott, mikor egyházi énekeit is alig énekelték többé s egyéb műveit is, mint túlhaladottakat, másokéi szorították háttérbe. Egy jelentéktelen, az elemi oktatás számára készült tankönyv ez, mely „*Formulae puerilium colloquiorum*“ czímen 1528. évben jelent meg Straszburgban (Balth. Beck)¹ s a családi és iskolai élet köréből vett s rendszeren két tanuló szájába adott beszélgetéseket (dialogusokat), szám szerint 27-et foglal magában latin és német nyelven. Így egy beszélgetésnek az üdvözlés, egy másiknak a lefekvés a tárgya, egy a tanulással, más az evéssel és asztalterítéssel, ismét más a játszással és czivakodással stb. foglalkozik. A kérdések és feleletek tartalmának naiv egyszerűsége, mely a fejletlen növendék gondolkozás- és beszédmódját híven utánozta és eltalálta, kedvező fogadtatást biztosított neki nemcsak hazájában,² de messze ennek határain kívül is.

¹ Teljes címe: »FORMVLAE PVERI | lium colloquiorũ, pro pri | mis Tyronibus Sebalđinae | Scholae, Norimbergae per | Sebalđũ Heydẽ eorũdẽ p̄ceptorẽ conscriptae. | Sebal. Heyd. ad Nasutũ lectorẽ | Cõsultum pueris uolumus | Na | fute ualeto. | Queritur his fructus gloria nul | la mihi. | M. D. XXVIII. Kolophon: *Getruckt zñ Straszburg durch Balthasar Beck am Holtzmarckt. Kis 4-rét, A—C (A, B 8—8, C 7 levéllel) = 23 számozatlan levél. A címhez keretül egy fametszet szolgál, mely felül két angyalt, alul szarvast és nyulat, két oldalt fákat ábrázol, az egyik fán madárral és evettel. A 2. lapon Heyden előszava áll: Sebalđus Heyden pveris suae fidei commissis S. D. Egy példánya a nürnbergi Germanisches Museumban van, ezt használtuk Bezold múzeumi igazgató szivességéből.*

² Számos kiadásából felemlítjük a következőket: *Erfurt 1530. Lipcse, 1541.* Egy újabb (1669-ik évi) kiadás ismertetését l. *Zellnernél* i. m. 63. l.

Igy Ephorus Anzelm krakkói orvosdoktor, ki Hippokratést, id. Plinius Természetráját orvosi magyarázatokkal ellátva Krakkóban közrebocsátotta,³ a latin és német szöveghez még lengyelt is csatolt s úgy adta ki Decius Jodok Lajos lengyel történetíró s I. Zsigmond lengyel király titkára fiának, Jodoknak ajánlva.

Nem késett soká a magyar fordítás sem, egy újabb kiadás ezzel együtt, tehát most már négy u. m. latin, német, lengyel és magyar nyelven jelen meg szintén Krakkóban Victor Jeromosnál 1531. évben,

³ *Wiszniewski M.* *Historia literatury polskiej* IX. 552. VII. 380—2. IX. 463. I. E kiadást, melynek nyomtatási évét sem tudjuk, de a melynek a négy nyelvű kiadást meg kelle előzni, hosszas fáradozásunk mellett sem sikerült kézhez kerítenünk. Valószínűleg megegyezett az az 1571. krakkói háromnyelvű (latin, német, lengyel) kiadással, mely „in *Officina Matthaei Sibenecher*” nyomtatott, s melynek egy négy levélből álló töredékét a krakkói egyetemi könyvtár igazgatóságának szíveségéből használtuk. Ebben a címnap után következő két lapot az Ephorus ajárlása foglalja el, ugyanaz, melyet az 1552. évi krakkói négy nyelvű kiadás is közölt. Érdekes tartalmánál fogva ez utóbbi kiadásból ide iktatjuk:

»Generose indolis ac optime spei puero Iodoco Decio praestantiss. domini Iodoci Ludouici Decii filiolo M. Anshelmus Ephorus S. D.

Ingenioli tui et rara foelicitas, et summa admiratio atque amor in te meus, (quem studiorum sedulitate et obedientia foelicitatis matre meruisti) suavissime iuste, fecit, ut hasce puerilium colloquiorum formulas ex Comitorum pratis Latinae linguae deliciis, a docto Sebaldò collectas, tibi praeclarissimis uirtutibus et moribus nato, dicarem. Qui non mediocri nos expectatione fortes, ut praestantiss. patri tuo summae eruditionis et facundiae uiro respondeas. Cum iam quinquennis adhuc tam facile primam linguae tuae balbutiem Latinis Graecisque literis ita formaris, ut quod meus concepit, lingua iam Romano eloquio efferre conatur. Sapienter enim et summa cum ratione parentes tibi et fraterculo tuo Ioanni, mire indolis puero provident, qui nihil ad recte educandos negligunt et foelicitatis maximum est, moribus compositis educare liberos: est enim (ut Graeci dicunt) ἀρετης βραβειον ἐπαινευσις i. e. uirtutis praemium recta institutio. Propterea primam puerorum balbutiem sanis colloquiis informandam iubet divini eloqui tuba Paul. Omnis inquit sermo spurus ex ore uestro non procedat. Corruptum enim bonos mores colloquia prava, et hoc est, quod Salomon colloquiū moderatorem, doctum prudentem, et praeciosi spiritus hominem appellat. [*Lapszelén.* Eph. (4.) I. Cor. (15.) Prov. (17.)] Neque ego alio consilio tibi has inscribendas curavi, quam ut tua industria et exemplo alios commilitones tuos in disciplinam mihi traditos in harenam provoces cuius admiratione adducti sanctum illud inuidiae ad virtutem incitabulum et calcar ament et obseruent. Grato igitur hinnulum hunc a praeceptore accipe animo. Qui ceruum ut accipias aliquando operam dabit. Christus Iesus te ad altiora conantem diu nobis incolumem cnservet. Vale, εὐτυχῶς.

a mint azt a köv. kolofonból tudjuk: »*Craconiae apud Hieronymum Vietorem Anno M. D. XXXI. Cum gratia et priuilegio.*«

E műnek eddig egyetlen, cím lap nélküli, elől és közbül csonka példánya ismeretes, melyet a magyar nemzeti múzeum könyvtárában őriznek.

Teljes címe, ha az, a mi valószínű, a későbbi 1552. évi kiadásával megegyezett, ez volt: »*Puerilium Colloquiorum formulae pro primis Tyronebus per Sebaldum Heyden ex Comitorum Campo hinc inde collectae [iam et denuo auctae] ac germanico, polonico, ungarico idiomate illustrate.*«

Alakja az ívjelzés szerint kis negyedré. Terjedelme negyven számozatlan levél. Ivjegyei: A—K,,, + 1, ebből hiányzik a m. nemz. múzeumi példányban elől A, A₂ és közbül I₂ jelzetű, összesen tehát három levél, melyekből egy bizonyára a cím lap volt.

Beosztása ugyanaz, a mi az előbbi kiadásoké, ez is mint azok, huszonzét dialogust foglal magában, eltérés csupán az, hogy e kiadás a magyar szöveggel bővült, mely legvégül áll a latin, német s lengyel szöveg után.

A mű végén közvetlen a kolofon előtt üdvözlő vers van ezzel a felírással: *IOANNIS SYLVESTRIS PAN- | nonii ad Michaellem Gezthi puerum | bonae spei Decastichon.*

E verses ajánlásból következtetjük, hogy Sylvester János volt az, a ki Heyden művéhez a magyar szöveget készítette. Ilyen ajánló sorokat (tetrastichon, hexastichon stb.) találunk más művei így pl. Nyelv-tana előtt is,¹ melyet szintén egy gyermeknek ajánlott, a melynek következő sorai:

*Quisquis in hoc ludo studiis incumbis honestis,
Haec nova, quae cernis, iam cape dona libens*

talán éppen e műre céloznak. Az Anna magyar királyné halálára írt elégia (1547.) kezdősora is:

Hungaricae gentis decus et spes summa propago.

meglepően egyez ajánlóversünk kezdetével.

Ha Sylvester szerzőségét elfogadjuk, némileg sikerül ez által betölteni azt az űrt, mely a krakkói és újszigeti, Nádasdi Tamás udvarában tartózkodása közé esik. 1526. okt. 26-án a krakkói egyetem hallgatója, melynek anyakönyvébe nevét így írta be: *Johannes Ambrosj*

¹ Toldy. Régi magyar nyelvészek (Pest, 1866.) 3. l.

*Siluestri de Senirwaraler dioc. Agriensis 26 Octobris 4 gr. s.*¹ s tagja egyszermind a magyar bursának.² Itt írhatta *Rosarium Celeste virginis Marie patrone regni Vngarie* című művét, melynek ajánlása 1527. máj. 3-án Krakkóban kelt és a melyet Simon egri püspökhöz (?) intézett³; még ez évben az új (nyári félévi) seniorválasztásnál ő lesz a magyar bursa seniore, melybe seniorsága alatt tizenegy magyar tanuló iratkozott be tagnak; 1529. júl. 31-én a vittenbergi egyetem hallgatói között fordul elő neve;⁴ 1530—1 körül a Geszti család körében tartózkodott.

Ki fia volt *Geszti Mihály*, ez az ajánlóversben említett jóreményű gyermek, férfikort ért-e és hol laktak szülei? arra vonatkozólag nincsenek adataink. A XV. és XVI. században Bodrogszegyében játszott nagy szerepet egy Geszti család s ott Baján, Baracsán, Eszteren, Miskén és a környéken, összesen mintegy kilencz helységben voltak földesurak, Küllödön pedig erős viziváruk is volt, melyet a nép Békavárnak nevezett el.⁵ A XV. században különösen a szomszédos Töttös családdal folytatott perlekedései és erőszakos birtokfoglalásai következtében sűrűen találkozunk e család nevével oklevéltárainkban. A család tagjai különös szeretettel használják a Mihály és László nevet. 1420. Zsigmond király vizsgálatot rendel el *Geszti Mihály* fia László ellen, a ki embereivel Töttös László özvegyének pataljai birtokán öt jobbágyot kútba dobott és az odavaló plébánost elkergette;⁶ 1426. *Geszti Mihály* özvegye, Anna folytat egy pert László fiával együtt ugyanezek ellen;⁷ 1438.

¹ *Chmiel Adam*, Album studiosorum universitatis Cracoviensis. Tom. II. 235. l. *Schrauf*, A krakói magyar tanulókháza 97. l. ez utóbbinál a 137. lapon tollhjbából „aest.” áll a „féli” félév helyett. A mi a fenti anyakönyvi bejegyzést illeti, abban a genitivusban álló név az atya nevét jelenti; a rövidítések feloldva: *diocesis*; *4 grossos soluit*. Hogy ez időtájt Szathmár vármegye egy részével *Szinyérváralja* is az egri egyházmegyéhez tartozott, arra vonatkozólag lásd *Balássy Ferencz* »Az egri egyházmegye alakulása« (Eger 1865.) cz. műve 14. és 38. lapját.

² *Schrauf* i. m. 26. l.

³ Irodalomtört. Közlemények VI. 1896. 503. l.

⁴ *Foerstemann*, Album academiae Vitebergensis ab an. Ch. MDII. usque ad a MDLX. (Lipsiae 1841.) 136. lap: Johannes Silvestris Dio: agragen. 31. Julij. Vele egyidejűleg iratkozott be Michael Liburnus Dio: Sagrabien. V. ö. *Schrauf* i. m. 97. l.

⁵ *Csánki Dezső*, Magyarország tört. földrajza II. köt. 186., 188., 192., 199., 201., 204., 217. l. V. ö. 170., 182., 546. l.

⁶ Zichy cs. okmánytára VI. 573., 580.

⁷ U. o. VIII. 473. l.

László, nejével Katalinnal s János, László és *Mihály*¹ fiaival Hagymás-egyház és Temerdekegyház nevű birtokokba akarja magát beiktatni, a mi a Töttösék ellenmondása miatt meghiusult.² 1482. Geszti Mihály birja Küllýöd várát.³ E családhoz tartozott-e az a Geszti László is, a ki 1529. Szapolyai pártján harczol s a kit Szilády (RMKT. I. 378.) egy ismeretes verstöredék szerzőjének gondol s az a másik, a ki ugyanez időtájban Szapolyai lovas hadnagya volt, összekötő genealogiai kapocs **hiján nem tudjuk eldönteni.**⁴

Hogy azt a gyermek **Geszti Mihályt, kihez Sylvester Decastichonát** intézte, a fent említett család sarjának tartasuk, arra mindenek felett az indított, hogy ily nevű hasonló tekintélyes és nagybirtokos földesúri családot ez időben máshol nem találtunk, pedig rendszerint ilyen családok gyermekeit tisztelték meg hasonló ajánlásokkal s csak az ilyen család tarthatott külföldi egyetemeket látogatott, tehát magasabb képzettségű magántanítót, — ha nem messze menő következtetés ez ajánlás alapján azt állítani, hogy Sylvester ilyen tisztet töltött be a külföldi egyetemekről hazatérte után a Geszti családnál. E család körében végezhetette el Heyden művének fordítását, hogy növendékének a tanulást ez által megkönnyítse s nyelvtani tankönyvet adjon kezébe. Mely időtől meddig tartózkodott itt, arról semmit sem tudunk. Legvalószínűbbnek tartjuk, mint már fent érintettük, hogy a vitenbergi egyetemről hazatérte után azonnal ez állomást foglalta el s itt lakhatott 1532-ig. Ez évben Pereginék 1538. máj. 9-én hozzá írott levele szerint ismét *Krakkóban* van.⁵ Ettől kezdve ismét nagyobb hézag van adatainkban egész 1536-ig, a mikor Ujszigeten Nádasdi Tamás birtokán gyermekeket tanít s megírja Nyelvtanát, melyhez jelen munka mintegy előkészítőül szolgált.

Meg kell még említenünk, hogy a Heyden művének magyarra fordítását nem mi kapcsoltuk össze először Sylvester nevével. Sejtette ezt

¹ Ezen László és Mihály ellen folytat valószínűleg pert 1469. Leksei Sulyok György is az általuk jogtalanul elfoglalt birtokokért. Az »agragien.« miatt, mely nyilván tollhiba »Agrien.« helyett sem Révész, sem régebbi irodalomtörténetíróink nem merték e nevet a mi Sylvesterünkével azonosítani. Tört. Tár. 1890. 116. lap.

² U. o. 643. l.

³ *Csánki D.* i. m. 188. l. »Küllýöd« (ma Kollut) alatt az Orsz. levéltár Dl. 18,732. számú oklevele alapján.

⁴ *Nagy Iván*, Magyarország csal. IV, 386. említi e két Lászlót. Miért vonatkoztatja adatait különböző személyre, nem mondja meg, sem forrást nem emlit.

⁵ *Szilády a Dévai »Tíz parantsolatnak magyarázattya«* cz. műve facsimile kiadásában VI. sz. a. közli e levelet.

már *Rómer Flóris* is, e mű első felfedezője, a ki 1875-ben a *Pesti Naplóban*¹ Toldy Ferenczhez intézett nyílt levelében először hívta föl a figyelmet egy érdekes colligatumra, melyben e mű is benne volt. Ugyancsak az ő érdeme, hogy a nyomtalanul eltűnt nyitrai megyei könyvgyűjtő Kelecsényi Józsefnek könyvei közül a magyar nemzeti múzeum igazgatósága megszerezte könyvtára részére.²

A colligatum többi része volt: 1. 1532. Krakkóban Ungler Flórián által nyomtatott latin-olasz-lengyel-német szótár 4 levélből álló töredéke. 2. *Oratiunculæ variæ puerorum usui expositæ*. Krakkó, Viator Jer. 1527. 3. Kézirat: *Aphorismi per Franciscum Bertik*. 4. *Aemilius Macer, De herbarum virtutibus* cz. mű csonka példánya.

A Rómer Flóris levele által figyelmessé tétetve *Toldy Ferencz* »*A legrégebb magyar iskolai könyv*« czímen egy felolvasást tartott róla a m. tud. Akadémia 1875. febr. 17-diki osztályülésében,³ a hol érdekes szóvita tárgya lett. Toldy Ferencz úgy mutatta be mint Erdősi munkáját s ezt Ballagi Mór kétségbevonta, mivel Erdősi sohasem használta az itt előforduló: »*En is azt igen örülöm*« kifejezést, bárha többször lett volna rá szüksége.⁴ Pulszky Ferencz, a ki a gyűlésen elnökölt, megjegyezte, hogy a lengyelnek vélt szöveg voltaképen sárosmegyei tót, e tankönyv tehát magyar iskolák számára iratott; Henszlmann Imre azt az észrevételt tette, hogy a könyv csak kést és kanalat említ, villát pedig nem, akkor tehát ezt még nem használták nálunk.⁵

Toldy felolvasásának kiadására is készült, de ebben megakadályozta 1875. decz. 10-én váratlanul bekövetkezett halála s abból annyit tudunk, a mennyi az említett lap Napi hírek és Akadémia cz. rovatában fenmaradt számunkra.⁶

Még fordításunk értékéről s különböző kiadásairól kell említést tennünk.

A művelődéstörténeti szempont, a melyet Henszlmann hangoztatott,

¹ Átvette a *Budapesti Közlöny* 1875. febr. 14-iki 36. szám, 973. l.

² Magyar Könyvszemle I. évf. 1876. 226. l. 1896. 103. l.

³ Lásd a 71. lapon a 9-ik jegyzetet.

⁴ Budapesti Közlöny 1875. évf. 38. szám. 1034 lap.

⁵ *Toldy* felolvasása, habár ezt azon ujságcziikk alapján, mely egyedül áll rendelkezésünkre, határozottan nem merjük állítani, azon benyomással van ránk s talán azzal volt az említett szóvitatásban részt vett akadémikusok egynemelyikére is, mintha ő az egész mű írását s nem csupán a magyar fordítás hozzáadását, Sylvesternek tulajdonította volna. Legalább Heydennek neve sem említették s a Pulszky és Henszlmann megjegyzései is ezt gyaníttatják.

⁶ Budapesti Közlöny i. h. V. ö. Akad. Értesítő. IX. 1875. 40 l.

elesik, ha megemlítjük, hogy a magyar fordítás *tartalom* tekintetében hiven követi a latin szöveget.

De elvitathatatlan e mű nyelvészeti és paedagogiai jelentősége.

Az iskolai és családi élet társalgási nyelvét, a mindennapi érintkezésnél előforduló kifejezéseket oly teljességben találjuk itt magyarul, melyhez hasonlót e kor másnemű irodalmi termékeiben hiában keresnénk. E tekintetben a magyar szöveg becsét különösen emeli az, hogy nem egészen szó szerint való fordítás, hanem a fordító több esetben a magyar társalgási nyelv megfelelő kifejezéseit igyekezett ellesni s a megelőző három nyelvét mellé állítani. Pl. *Bonus dies: Isten aggyon yo napoth; Non est quod dubites: Semmi kethsygh ebben nynch; Adhuc gravantur somno* [t. i. oculi]: *Meegh yghen almasok; Facesse hinc Endymion: Thawozzal el ynnen alomba thelhetetlen; Tu imitaberis: Thees wgy thanulszy yrny* stb. A hol a megfelelő kifejezést nem találta meg, ott azután az idegenszerűségtől, különösen a szórend tekintetében nem tud megszabadulni. Pl. *Jubeo te salvere: Kywanlak thyged egessegben lenny; Sic rebitur nos discere: Ekkypen alyth minketh thanulni* stb.¹

Miként Sylvester többi műveiben, itt is kifejezésre jutnak a felső-tiszai nyelvjárás sajátosságai és mint ilyen e nyelvjárás első nyomtatott emlékei közé tartozik.² Ilyen a régi, eredetileg zárt *é* helyett a hosszú *í* használása, mely itt többnyire *y*-al van megkülönböztetve a rövid *i*-től. Pl. *kyrlek, ryghen, ykessen, bezydem, nyzz, kelynk, ketsygh, essiyk, itel*; ugyanazon szó felváltva használtatik hosszú és rövid magánhangzóval; *thyghed* és *theged, zygyenlede* és *zegylenlenyk, lygyen* és *legyen, lyzek, liysz* és *lezek* stb; hosszú *é* lesz s *ee*-vel jelöltetik a régi magyar nyelv nyiltabb *ê*-je: *keseketh, keezy, zeeken, leegh, keerdethwinn*. Az *ó* helyett *u*, az *ő* helyett *ű* áll ezekben *hazumthwl, thwled; fül* helyett állandóan *fyl, boldog* helyett *bodogh* használtatik.³

A mi egyéb nyelvsajátosságait illeti, csak néhánynak felemlítésére szorítkozunk. A névrag kezdő mássalhangzója még változatlanul, áthasonulás nélkül van meg e szavakban: *keswel, kezewel, remynsighwel*;

¹ A Magyar Könyv-Szemle egyik cikkében a következő ítéletet olvastuk róla: »Az kitől a kiadó ezen magyar szöveget nyerte, a magyar nyelvben nem lehetett teljesen jártas.« II. évf. 1877. 288 l. Hátha a Sylvester Grammaticájának következő helyeit olvasta volna: *Pater: aī, pater meus: aīam; mater: aū, mater mea: aūam!*

² Szalkay L. újabban kiadott magyar glosszáit (Nyelvtud. Közl. XXV. 452—9.) természetesen nem számíthatjuk.

³ V. ö. Balassa József, A magyar nyelvjárások osztályozása és jellemzése (Bpest, 1891.) 66—69 l. Zolnai Gy. Nyelvemlékeink a könyvnyomtatás koráig (Bpest, 1894) 14—19 l.

pedig helyett még állandóan *kedigh*, *ismét* helyett *esmeegh* és *esmegh*, *tehát* helyett *thehagh* jő elő, *seogh* felváltva használtatik *seoth*-tel, *ynkaab yonkabb*-bal stb.

Paedagogiai szempontból annyiban bir Heyden műve fontossággal, mert nálunk is a protestáns iskolákban közel kétszáz évig a latin nyelv tanításához tankönyvül szolgált,¹ és Cato Distichonai. Donatus grammatikai szabályai mellett ennek latin s magyar mondatait tanulta be az oktatás elemi fokán a tanuló s a beszéd- és értelemgyakorlatok, a nyelvtan, sőt bizonyos tekintetben az illettan szerepét együtt töltötte be. Népszerűségét még akkor sem vesztette el nálunk teljesen, mikor Comenius hasonló irányú művei keltek versenyre vele, a miről az a körülmény is tanúskodik, hogy Lócsén még a XVII. század végén, Brassóban még a XVIII-ik elején is kiadták.

Még azon két régibb kiadásról kell megemlékeznünk, melyek a magyar szöveget közlik.

Egyik a *Krakkói Jagello-egyetemi könyvtár egy töredéke*, melyet egy könyvtáblából fejtettek ki s mely a *B* ívet, tehát négy levelet (*B+B,, +B,,, +1* ívjegygyel) foglal magában. Ez az 5-ik dialogus »*Ich wil lieber rhuen . . . En ynkaabb akarok el nyuvgonni*« mondataival kezdődik s a 8-ik *Tarch yde fyledeth. Quid aurem? clare dic.* kérdéseivel végződik szintén négy (latin, német, lengyel, magyar) nyelvű s bár betűi a Vietor nyomdájára vallanak, nyelvére és helyesírására nézve nem egyez meg teljesen sem az 1531., sem az 1552. évi kiadással s azzal a benyomással van ránk, mintha az 1531-ikinek javított kiadása volna, erre mutat az, hogy az előbbinek számos orthografiai hibáit itt gondosan kijavítva találjuk, így pl. a VI. dialogusban *kelnyk*-et, a VII-ikben: *alkolmas*-t, *hallyk*-ot stb. ír az 1531. kiadásban található *klenek*, *alkomas*, *hallek* helyett. Eddigi könyvészeti ismereteink szerint unicum lévén, csonkassága miatt, míg valahonnan egy teljesebb példány nem kerül elő, korát nem tudjuk meghatározni.²

¹ A *beszterczebányai* gymn. tanrendje (1574.): In reliquis [horis] Dialogi Sebaldi Heyden, quorum initium Bonus dies [t. i. tradi possunt]; a *modori* iskola 1594. évi tanrendje: Secundani pueriles formulas Sebaldi Heiden recitent. *Frankl V.* Hazai és külf. isk. 334. 337; 25, 38, 121. V. ö. Debreczeni főgymn. értesítője 1894—5. évről. 210 lap.

² *Bstreicher*, Bibliografia polska cz. műve VIII. kötetében (Kraków, 1882) a 19. lapon az 1528. évről a köv. könyvezímet adja: *Heyden Seb. Puerillium colloquior. formulae germ. polon. ac ungarico idiomate illustr. dedic. puero Ludovici Decii p. Ant.* (sic!) *Eporinum* (sic!) *Crac. Hier. Vietor.* Megkeresésünkre a krakkói egy. könyvtárból e töredéket küldte hozzánk. Bármily kecses-

Másik az 1552. évi szintén krakkói kiadás, melynek teljes címe :
 »PVERILIVM | COLLOQVIORVM | FORMVLAE PRO PRI-
 MIS | Tyronibus per Sebaldum Heyden | ex Comitorum campo hinc
 inde | collectae. iam & denuo au- | cle, ac Germanico Po- | Ionico
 Vngari- | co ideonate (sic!) | ilustra- | te. | SEBALD • HEYD • AD
 | Nafutum Lectorem. | Consultum pueris uolumus Nasute ualetio, |
 Quaeritur his fructus, gloria nulla mihi. | CRACOVIAE. | Lazarus
 Andree excudebat. | Anno 1552.«¹ Alakja miként az előbbi kiadások-
 nak, az ívjelzés szerint kis 4-rét, ívjegyei A—L=44 számozatlan levél.
 Elül: címlap 1 oldal, a 2. és 3. oldalt Ephorus Anselmnek Decius
 Jodokhoz intézett ajánlása foglalja el; a 4. oldalon kezdődnek a dialo-
 gusok s a „*Formulae puerorum exitum e schola rogantium*“ szolgál
 záradékul.

A mi tartalmát illeti, ez már nemcsak javított, hanem bővített kiadása
 az előbbieknél. A javítás ugyan itt is csak a helyesírásra terjed ki s ennek
 egyszerűsítéséből, a sajtóhibák kiigazításából áll, a szöveget pedig érintetlen
 hagyja, de a bővítés jelentékeny, a mennyiben hat új dialogus adatott
 hozzá. A beillesztett új dialogusok: *De modo struendi mensam* (XVI.)
Advocatio (XVIII.), *Convivae tractatio* (XIX.), *De nuptiis agitandis*
(XX.), *Valedicendi formulae: Egesseg keuanasnak mogiai egymastul*
ualo elualaskor (XXXII.), *De studio bonarum literarum* (XXXIII.),
 melyeknek hangja nagyon elüt a többi dialogusokétól s felesleges ismét-
 léseket is foglalnak magukban, mint pl. a XXXII. dialogus.

Ki volt ez új kiadás rendezője és bővítője, maga Sylvester-e, a
 kinek bécsi tartózkodására vonatkozó adataink éppen az 1552. évvel
 szakadnak meg, vagy más? — adatok hiányában nem lehet eldönteni.

tető lenne is több okból, hogy az első nyomtatott magyar szöveg korát négy
 évvel előbbre tegyük, adatok hiányában, vagyis adataink ellenére ezt tenni
 elhamarkodott dolog volna. Csak megemlítjük, hogy *Estreicher* az 1531. évből
 művünkön kívül még következő könyvet is említ: *Dictionarius, latine, germ.*
polon. et Ungarice. (*Joann. Sylvester Pannonius ad Mich. Getzki*). *Crac., Hier.*
Vietor. (m. 22. l.) *Fraknoi* Vilmos a M. Könyv-Szemle IV. 1879. évi folyamá-
 ban a 172. lapon azt írja, hogy *Estreicher* közlése szerint egy 1527. évi kiadást,
 melyben már a magyar szöveg is benne van, a szentpétervári császári könyv-
 tárban őriznek, de ez nyilván tévedés lehet, mert *Bythschkoff* könyvtárigazgató
 levele szerint sem ez, sem 1531-iki kiadása nincs meg Szentpéterváron.

¹ Teljes címét adjuk, mivel *Szabó Károly* fülvételében több hiba fordúl
 elő, mint *'idiomate'* az *'ideonate'*, *Quaesitus Queritur* helyett RMK. I. 30. sz.
 Egyetlen példánya a bécsi cs. és kir. udvari könyvtárban. Először ismertette s
 mutatványt is közölt belőle *Révész Imre* az Uj Magyar Múzeum 1853. I. 348—
 350. lapjain.

A későbbi kiadások ismertetésébe, minthogy nyelvészeti szempontból kevés érdekléssel bírnak ránk nézve, nem bocsátkozunk. Ezeknél már az első dialogus elárulja, hogy a magyar szöveg milyen nagy változáson ment keresztül. Pl. egyik kiadásban: *Ez napon jól légyen tenéked dolgod* van a *Zerenchees lygyien neked ez naph* és *Neked se légyen gonoszul dolgod* a *Nekedys yo barátom jól legyen* helyett stb.¹ Csak megemlítjük, hogy két kiadás van (Debr. 1591 és 1596) latin-magyar, három (Lőcse 1653., 1689., Brassó 1701) latin-német és magyar szöveggel s egy olyan lőcsei kiadása is van (1655), melyben a latin és német mellett nem a magyar, hanem a cseh szöveg foglal helyet.²

Még a kiadásnál követett eljárásról kell egyet mást elmondanunk. A kiadás alapjául, mint már fent említettük, az 1531. évi krakkói kiadásnak a magyar nemzeti múzeum könyvtárában őrzött egyetlen, csonka példányát vettük s ott, a hol ennek szövegétől az 1552. évi kiadásnak s a krakkói egyetemi könyvtár töredékének szövege eltért, ez eltéréseket a jegyzetekben adjuk. Helykimelésből elhagytuk a német és lengyel szöveget épenúgy, mint a m. tud. Akadémia kiadásában a múlt évben megjelent Murmelius-féle latin-magyar szójegyzéknél láttuk s ezt annyival inkább megengedhetőnek tartottuk, mivel a magyar fordító fordítás közben a latin szöveget tartotta szem előtt; azon néhány kivételes esetben, hol a magyar szöveg közelebb áll a némethez, jegyzetben a német szöveget is közöljük.

Az 1531. kiadásból hiányzó részt, rekeszjel közé téve, az 1552. kiadásból egészítettük ki, ezen eljárásunknak igazolására szolgál azon említett körülmény, hogy jelentéktelen orthografiai módosításokon kívül a dialogusok teljesen megegyeznek mind a két kiadásban egymással.

Függelékül adtuk az 1552. kiadás bővítéseit; ez a jegyzetek kiegészítésére szolgál: a kettőből az egész kiadás könnyen összeállítható.

Végül megjegyezzük, hogy bővebb nyelvészeti jegyzetekkel azért nem kísértük a szöveget, mivel a Magyar Nyelvtörténeti Szótár ennek anyagát is feldolgozta s ezután már elégnek tartottuk, ha csak azon szavak felsorolására szorítkozunk, a melyek abból kimaradtak s ha néhány magyarázó példát csak ott idézünk, a hol ez a szöveg megértése végett okvetlenül szükséges volt.

¹ Lőcsei kiad. 1659. 3. lap.

² Szabó K. RMK. I. 240., 281. (ugyanez RMK. II. 220., 261. sz. a. még egyszer felvéve.) II. 788., 1648., 2058. és 829. sz.

[SALUTATIO MATUTINA.

Dialogus I.

Andreas. Balthasar.

- A. Bonus dies. *Isten aggyon yo napoth.*
 B. Deo gratia. *Isten fogaggya.*
 A. Opto tibi bonum diem. *Kywanok neked yo napoth.*
 B. Talem et tibi precor. *Enys teneked olyath kerek.*
 A. Bene sit tibi hoc die. *Zerenchees lygyien neked ez naph.*
 B. Nec tibi male sit. *Nekedys yo baratom yol legen.*

SALUTATIO MERIDIANA.

Dialogus II.

Blasius, Clemens.

- B. Salve Clemens. *Egessegben leg Kelemen.*
 C. Salve et tu. *Tees yo athiamfia yol legh.*
 B. Salve plurimum. *Yo egessegben legh.*
 C. Et tu tantundem salve. *Te es yo egessegben legh.*
 B. Salvus sis tu.] *Egesseghees leghthe.*¹
 C. Tu quoque salve. *Thees eghesseghees legh.*²
 B. Salutem tibi precor. *Kywanom eghzsseghedeth.*³
 C. Eandem et tibi opto. *Enys theneked assonth kywanom.*⁴
 B. Salute te impertior. *Neked keszenek.*⁵
 C. Et ego quoque te. *Enys theneked.*
 B. Jubeo te salvere. *Kywanlak tyghed eghessegghben lenny.*⁶
 C. Te quoque ego. *Enes theged.*⁷

SALUTATIO VESPERTINA.

Dialogus III.

Carolus. Demetrius.

- C. Bonus vesper. *Yo estive lethek.*⁸
 D. Gratia deo. *Hala ystennek.*⁹ *Isten fogaggya.*

¹ Az 1552. évi kiadásban : Egessegees legh the. E kiadás eltérő szövegét idézzük az alábbi jegyzetekben mindenütt, hol más kiadást nem említünk.

² Tees egesseges legh.

³ egessegedeth.

⁴ Enis teneked azont kywanom. Azon = ugyanaz : Melyet en tartottam ty es azzont tarczatok. Ehrenfeld-cod. 25, Nyelvtört. zótár.

⁵ Sylvester, Uj Test. köszönnetek az hazbeli népnek. Ny. Sz.

⁶ Ky wanlak tyged egessegben l.

⁷ teged.

⁸ yo estveletek. Valószínűleg az egy szóba írott alak a helyes. A Ny. Sz. »estvelet« alatt veszi fel, így a M. Nyőr. egy czikke (VIII. 552), a melyben »Szalontai« az 1552. kiadás 17 ritkább szavát közli. V. ö. az 1689. évi kiadásban : Adgyon Isten jó estvéletet.

⁹ Halī ystenek.

- C. Bonum serum non sero. *Yo estwe letehek.*¹
 D. Laus creatori. *Hala terentheo ystennek.*²
 C. Hic vesper foelix sit tibi. *Ez esthwe*³ *bodogh*⁴ *legyen neked.*
 D. Nec tibi infoelix sit. *Nekedse legyen bodogthalan.*⁵

SUB PRIMAM FACEM NOCTIS.

*Dialogus III.*Decius.⁶ Eustachius.

- D. Sit tibi haec nox foelix. *Ez ey neked bodogh legyen.*
 E. Et tibi fausta haec sit. *Nekedys bodogh legyen.*
 D. Faustam degas noctem. *Eghesseghes legyen neked ez ey.*
 E. Tu quoque non infaustam. *Thenekedys eghesseghes legyen.*⁷
 D. Nox isthaec vobis commodet. *Ez ey nektek haznotokra legyen.*
 E. Et tibi non incommodet. *Nekedys haznodra legyen.*

DUM ITUR CUBITUM.

Dialogus V.

Felix. Gaspar.

- F. Quota est hora? *Haany az hora.*
 G. Sonuit tertiam. *Harmath hywthe.*⁸
 F. Eundum est cubitum. *Le fekenni*⁹ *kel mennewnk.*
 G. Non dormiturio. *Meegh el nem alozom.*¹⁰
 F. At ego oppido. *En kedigh ingyenmayd.*¹¹
 G. Tu eas cubitum. *The mennel le fekenny.*
 F. Quid tu autem ages? *The kedygh myth chinalz.*¹²
 G. Legam ulterius. *Meegh en towab olvasok.*
 F. Malo quiescere. *En ynkaabh*¹³ *akarok el nyvgonni.*

¹ yo estweletek. Az 1689-iki kiadásban: Jó estvéletet.² Hala terento Istennek.³ estwe. Az 1689-iki kiadásban: Ez estvélet szerencsés légyen tenéked.⁴ Sylvester Uj testamentumában is így találjuk: »Bódogok, eljövetek, veszszetek el gonoszok.« RMKT. II. 133.⁵ bodogtalan.⁶ Decius.⁷ egesseges.⁸ Harmath ewti.⁹ Érdy-codex: lefekeween. Ny. Sz.¹⁰ Bécsi-cod.: A hel kiben elalozon. Ny. Sz.¹¹ *kedigh*-re vonatkozólag ezeket mondja Sylvester Grammatikájában: Particula *penig* aduerbium est optandi in nostro sermone, qua pro: autem, kedig, vel kediglen (utroque enim modo loquimur) vulgus imperitum solet vt. Dicimus enim: opto quod adveneris: penig el iüttél etc. Neque enim est aduerbium huius ordinis apud latinos, quo natuam huius particulae significatiōnem exprimere possis. (*Toldy*, Régi m. nyelvészek 72. l. — *ingyen mayd* = mindjárt, azonnal. Lásd RMKT. I. 332. II. 419. l.¹² mit chymalz.¹³ ein ynkiabh. *Krakkói Töredék*: ynkaabb.

- G. Facesse hinc Endymion. *Thawozzal*¹ *el ynnen alomba thelhetetlen.*
 H. Haud te impedivero. *Nu nem banthalak.*²

DUM REDITUR CUBITU.

Dialogus VI.

Gabriel. Henricus.

- G. Heus expergiscere. *Hallodi*³ *serkenyfel.*
 H. Sine ut dormiam. *Hadd aloggyam.*
 G. Surgendi tempus est. *Ideye*⁴ *fel kelny.*
 H. Nondum diluxit. *Meegh meg nem virradoth.*⁵
 G. Aperi oculos. *Nysd fel zemeydeth.*⁶
 H. Adhuc grauantur somno. *Meegh yghen almasok.*⁷
 G. Es glire sumnolentior. *Eweth pelyehnel almasbwagy.*⁸
 H. Rogo ne sis molestus. *Kyrlek ne haborgass.*
 G. Non pudet te asine? *Nem zygyenlede*⁹ *the zamaar.*
 H. Cuius me pudeat? *Myth zegyenlenyk.*¹⁰
 G. In multam lucem stertere. *Enne*¹¹ *nagy ydeiyglenn*¹² *alonnod.*
 H. Quotam horam sonuit. *Haany hora wagyon.*¹³
 G. Iam imminet prima. *Ymmar mayd elseo lezen.*¹⁴
 H. Adhuc parum dormiam. *Meegh alozom eggy keweseth.*
 G. Quin surgis piger? *Seoth*¹⁵ *hogy nem kelz fel the resth.*
 H. Quomodo tam cito? *Hogy klenek*¹⁶ *yly hamar.*
 G. Mox fuste to excitavero. *Maid en thiged bolhwal keoltelekfel.*¹⁷
 H. Iam surgo, parce precor. *Ym fel kelek | haggy el kyrlek.*

DUM ITUR AD SCHOLAM.

Dialogus VII.

Hanno. Joannes.

- H. Heu quid facimus? *Hallode myth*¹⁸ *thyzewnk.*
 J. Cur sic vociferas. *Miyrth yl igyen kyaltaz.*¹⁹

¹ thowozzal.

² bantalak.

³ Hallode.

⁴ iddye.

⁵ virradoth. *Kr. Tör.* uirradoth.

⁶ zemeydet.

⁷ almadok.

⁸ Eweth pelichnel almasbwagy. *Kr. T.* Ewethpelychnel almasb wagy.

⁹ *Kr. T.* zygyenledy.

¹⁰ zygyenlenyk.

¹¹ Ehrenfeld-c. Enne lelkek. Ny. Sz.

¹² ideyglenn. *Kr. T.* Ennye nagy.

¹³ haany hora vagion.

¹⁴ *Kr. T.* lyzen.

¹⁵ kelnek. *Kr. T.* kelnyk.

¹⁶ *Kr. T.* Thyged b. keolthelek fel.

¹⁷ myt. *Kr. T.* Hallodi.

¹⁸ *Kr. T.* Miyrth igyen k.

¹⁹ ighyen.

- H. Nimis diu dormivi. *Ighen*¹ *hozziv ydeyg*² *alwlltham.*
 J. Quid ita? Quid times? *Mychodaath myth fylz.*
 H. Tempus iustum transiit. *Alkomas ewdeo*³ *elmwllth.*
 J. Quod tempus dicis? *Mely ewdeoth mondaz.*
 H. Horam primam. *Az elseo horath.*
 J. Tu certe falleris. *The byzon nyawal*⁴ *megh chalatol.*
 H. Tamen audivi. *De byzony*⁵ *hallaam.*
 J. Non recte audivisti. *Nem yool hallotthad.*
 K. Quotam audivisti? *Hanyadoth the hallotthal.*
 J. Audivi ultimam. *Vtolsoth hallek.*⁶
 K. Quota ea est? *Hanyad*⁷ *az vtolso.*
 Duodecima. *Tyzenkettheodyk.*⁸
 K. Vtinaam (így) verum sit. *Wayha ez ygaz lygyen.*
 K. Non est quod dubites. *Semmy kethsygh ebben nynch.*
 K. Oppido laetor. *Ighen ewewleom.*⁹

INTER EUNDUM AD SCHOLAM.

Dialogus VIII.

Iodocus. Kilianus.

- I. Heus heus mane. *Hallode hallode maragy*¹⁰ *megh.*
 K. Quid vis? cur maneam? *Myth akarz miyrth*¹¹ *maraggyak.*
 I. Est quod tecum loquar. *Bezydem vaggyon*¹² *weled.*
 K. Modo non vacat. *Mosth nynch ewressyghem.*¹³
 I. Tantillum perneges? *Chak emyben sem engheccze.*¹⁴
 K. Mitte me modo. *Haggyel mosthan enghemeth.*
 I. Non te dimittam. *Nem hagylak.*¹⁵
 K. Enecas me furcifer. *Megheolsz enghemet akasztofarawalo.*¹⁶
 I. Tantum verbum audi. *Hallyad chak eogy zomoth.*¹⁷
 K. Ecquid mea refert? *De myth haznalok weelle.*¹⁸

¹ ygeyk.² *Kr. T.* Alkolmas Ny. Sz.³ ewdeo.⁴ bizonyawal. *Kr. T.* bizonyawal.⁵ byzoni.⁶ *Kr. T.* hallyk.⁷ Hanya. V. ö. Ny. Sz.⁸ *Kr. T.* Tyzenkettheo.⁹ XXIV. Dialogusban: *Bizony yghen ewewloom és Enys azt yghen ewewleom.* Debreczeni c. 78. l. Megértvén, hogy a zsidók örülnéjek halálát. Erdy-c. 186. l. Örülöm, hogy hozzám jöttél. Pann. ének 49 sor. Herczeg azt igen erylé. RMKT. I. 236 és Ny. sz.¹⁰ maragi. *Kr. T.* Hallodi hallodi maragy m.¹¹ myerth.¹² bezy dem waggyon. *Kr. T.* Bezy dem waggyon w.¹³ Komjáthi: El megyen penygh mikor wneky wressyge lyzen. Ny. Sz.¹⁴ *Kr. T.* enghecczy.¹⁵ hagilak.¹⁶ Megholsze e. akarzo farawalo. *Kr. T.* Megheols(z) enghemeth akasztofarawalo.¹⁷ eogy zomoth. *Kr. T.* egy zomoth.¹⁸ haznalok welle. *Kr. T.* veelle.

- I. Permultum scilicet. *Seogh ygen gaznalz.*¹
 K. Quid negotii est? dic. *Mydolgod wagyon | mondme gh.*
 I. Dicam, modo des fidem. *Megh mondom chak fel fogaggyad.*
 K. Quam fidem darem. *Myth fogadnyk fel.*
 I. Te non fore infidum. *Hogy the hylethlen nem liysz.*
 K. Do fidem, fidus ero. *Hylemeth adom hyw lyzek.*
 I. Adhibe huc aurem. *Tarch yde fyledeth.*
 K. Quid aurem? clare dic. *My fylemeth | mondme gh nylwan.*
 I. Arcana res est. *Tytok dologh.*
 K. Tamen soli sumus. *Lam chak mymaghwk vagywnk.*
 I. Clare non dicam. *Nylwaan nem mondom.*
 K. Ludificaris nunc me. *Megh chalsz mosth enghemeth.*²
 I. Id est, quod volui. *Megh wagyon az myth kewantam.*
 K. Haud impune hoc feres. *Ezth bozzwallathlan*³ *el nem wyze*

INTER DISCENDUM IN SCHOLA.

Dialogus IX.

Kilianus. Lampertus.⁴

- K. Heus tu, huc sede. *Hallode the | ewlly yde.*
 L. Quid hic facerem. *Myth otth*⁵ *thennik.*
 K. Discamus simul. *Thanullywnk eggywth.*⁶
 L. Rem gratam offers. *Kellemetes dolgoth ebben thysz.*
 K. Alter alterum doceat. *Eggykewnk masynkot*⁷ *thanycha.*
 L. Perlubens pareo. *Eoreomesth enghedek.*
 K. Quidnam tu discis? *Myth the thanwlsz.*
 L. Disco legere. *Oluasny thanulok.*
 K. Ubi nunc legis? *Hwl mosth olwasz.*
 L. In hoc folio. *Ez lewelen.*⁸
 K. Scis lectionem. *Thudode az lechketh.*
 L. Non admodum prompte. *Nem yghen yol.*
 K. Quoties recitasti? *Hanyzor mondotthad el.*
 L. Semel. *Eectzer.*⁹
 Bis. *Keetzer.*¹⁰
 Ter. *Haromzor.*
 Quater. *Nygyzer.*

DR. DÉZSI LAJOS.

¹ Seogh ygen haznalz. *Kr. T.* Seogh ighen haznalz.² enghemet.³ Erdy-c. Bozzw allatlan el nem mwlatod. *Ny. Sz.*⁴ Lampertus. Eustachius.⁵ oth.⁶ eggywth.⁷ Heltai: eggyikünk . . . másikunk. *Ny. Sz.*⁸ V. ö. Sylvester Grammatikájában: »ez napokba« a hozzáadott magyarázattal. Toldy, Régi m. nyelvészek 51 l.⁹ eeczer.¹⁰ keeczer.